

METİN ATMACA İLE SELÇUKLULAR'DAN OSMANLI'YA KÜRD TARİHİ

🗨️ SÖYLEŞİ: NURULLAH ALKAÇ

Batı merkezli modern tarih tasarımı; özellikle de 1800'lerden sonra Batı'nın 'zihinsel' algısıyla oluşturulan metinlerde hatta dünyanın saygın üniversitelerinden Oxford ve Cambridge'in bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan önceki yayınlarında Kürdler ile 'geçmiş ata' olarak 'Guti/Kurti, Kardak/Kardux, Hurri/Subartu/Mittani/Med' ilişkilendirmelerini yaygın bir şekilde görmekteyiz. Ta 700'lerden sonra oluşturulan erken İslâmî kaynaklarda ise Kürdlerin kökenine yönelik efsanevi anlatımlara bolca yer verilir.

Şimdiki bilgilerimize göre İslamiyet'ten sonraki Kürd tarihini oluşturan evrede ilk defa 930'larda kendi adına para basıp Azerbaycan ve Arran'da hükümdarlığını ilan eden kişi Deysem B. İbrahim El-Kürdî'dir. Bu tarihten sonraki süreçlerde Kürdlerin 10.-15. yüzyıllar arasında farklı coğrafyalarda ama temelde bugünkü 'Kürdistan'ı oluş-

turan coğrafyada Merwanî, Rewadî, Şeddâdî, Hasanwahîy, Annazî/Ayyarî, Şebankareî, Fadlawîy/Lurîyan, bazı kaynaklara göre Ğurîyan, ve en güçlülerinden Eyyûbî devletlerini kurdukları klasik kaynaklarda yer almaktadır. Bu devletlerin yıkılmalarından sonra; 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar ise bir nevi bugünkü Ürdün, Ermenistan gibi devletlerin gücünde olan, emirleri altında askerleri bulunan, kimi zaman da kendi adına para bastırıp hutbe okutan ve kaynaklarda 'Hükümet' olarak adlandırılan Botan/Azîzan, Hakkarî/Şenbo, Rojkî/Bidlîs, Erdelan, Baban, Soran, Mukriyan, Çemişgezek, Behdinan mirlikleriyle siyasal varlık gösterdiklerini görüyoruz. Yine "Safvat al-Safa" ile Karakoyunlu Ciganşah'ın vakıf belgelerinde Suffîyan/Safevi Devleti (1501-1736) kurucusu Şah İsmail ve Zend Devleti (1750-1794) kurucusu Kerim Xan'ın 'Lurî/Kürd' soyundan olduğu belirtilmektedir.

Sayıları binleri bulan Batı kaynaklı seyahatnameler ile Osmanlı

ve İran devletlerinin sayıları milyonları bulan arşiv kaynakları, Kürd tarihinin farklı evrelerine dair çok ilginç bilgiler sunmaktadır. Son yıllarda bunlara Kürdler tarafından hazırlanan, genel olarak Kürd tarihine yönelik ya da bir veya birkaç mirliğin tarihine hasredilmiş 'Kürdî Kaynaklar' da dahil edilmiştir. Bu kaynakların literatüre dahili sonucunda öğreniyoruz ki, Portekizli Antóni Tenreiro'nun 1523-29 yılları arasında bölgeye yaptığı gezilerle oluşturduğu "Itinerário" isimli eserinde Bitlis Miri'nin "ne Sofi'ye/Safevi Devleti'ne, ne de Türk'e/Osmanlı Devleti'ne" boyun eğmediği anlaşılıyor. Giovanni Maria Angiollo'nun (1451?-1525) anlatımlarına bakılırsa Van Kalesi'ni merkez edinen Hakkarî miri Zahid Bey kendi adına para bastırmıştır. Ayrıca Cizre Ezîzan/Botan mirlerinden Evdal'in kendi adına bastırdığı paralar günümüze ulaşmıştır. Yine Hıdır b. Abdullah el Halid-i Nakşibend'nin Mirza Muhammed Yazıcı tarafından XVII. yüzyılın son çeyreğinde yazı-

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ'NDE Osmanlı İmparatorluğu, Farsi Coğrafya, Modern Ortadoğu ve Afrika tarihi üzerine dersler vermektedir. Lisans derecesini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, yüksek lisansını the University of Texas at Austin'de ve doktorasını Albert-Ludwigs-Universität Freiburg'ta tamamladı. Boğaziçi ve Bilkent Üniversitelerinde misafir araştırmacı ve EHESS-Paris'te ve Tahran'daki Büyük İslam Araştırmaları Merkezi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak bulundu. Tahran Üniversitesinde Farsça ve Şam Üniversitesinde Arapça dil eğitimi aldı. Hâlihazırda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi, Kaçar Hanedanlığı döneminde İran ve Kürt tarihi üzerine çalışmalar yürütmektedir. Kürt mirlikleri, Osmanlı dönemi Kürdistan sosyal tarihi, Osmanlı aydın sınıfının İran tahayyülü, Arap dünyası tarih yazımı, Osmanlı dönemi biyografi çalışmaları ve Global Mikro tarih üzerine *Middle Eastern Studies*, *Journal of World History*, *Ab Imperio*, *Kurdish Studies*, *The Journal of Mesopotamian Studies*, *Kebikeç*, ve *İraniyat* dergilerinde makaleler ve kitap eleştirileri yayınlamıştır. Baban mîrliği, Bacalan aşireti, Şeyh Ubeydullah, Sevr Barış Antlaşması, Şerif Paşa'nın Kürtler üzerine yazdığı memorandum ve Irak tarih yazımı üzerine *Oxford Bibliographies Online*, *Encyclopaedia of Islam 3rd Edition (EI3)* ve *The Kurds: An Encyclopedia of Life, Culture, and Society* için ansiklopedi maddeleri yazdı. Halen Paris'teki *Centre d'Études Turques, Ottomanes, Balkaniques et Centrasiatiques* (CETOBaC) ortak üyesi ve İndiana Üniversitesi tarafından basılan *Journal of Ottoman and Turkish Studies Association* dergisinin kitap eleştirisi editörüdür.

lan "Muhtasar Ahvalü'l-Ümera" adlı Farsça manzum eserinin "Van Vilâyeti Dâhilinde ve Hakkâri Merkez ve Kazalarındaki Beylerin Tarihi Nesepleriyle Coğrafi Vesair Ahvâlle-ri (İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesinde 1985 numarasıyla)" adıyla yapılan Osmanlıca çevirisine bakıldığında Hakkari Mirliği'nin sınırları 'Kürdistan' olarak nitelendirildiği ve mirliğin yönetiminin 'Kürdistan tahtı' olarak sunulduğu görülmektedir.

Evliya Çelebi'nin (ö.1684?) 1938 yılında basılan "Seyahatnâme (Devlet Basımevi, İstanbul 1938)"sinin onuncu cildine bakıldığında ise, 17. yüzyılda 'Hâkim' sıfatına sahip büyük Osmanlıya bağlı Kürd mirliklerinden Cîzre Hâkimi 20 bin; Seyyid Han 40 bin; Soran Hakimi 20 bin; Erdelan Hakimi 10 bin; Harir Hakimi 15 bin; Pinyaniş (Hakkari) Hakimi 5 bin; Mahmudî Hakimi 8 bin; Hakkari Hakimi Yezdîn Şer 40 bin tüfengli ve 10 bin atlı; Hizan Hakimi 10 bin; Bitlis Hakimi 20 bin; Hazzo/Kozluk Hakimi 8 bin; Palû Hakimi 10 bin askere sahiptir. Ayrıca Erzurum, Diyarbakır, Van, Musul, Şehê Zor ve Bağdad vilayetlerinde bulunan Egil, Mafriqîn, Kârni, Hîrûn, İspâir, Bargîrî, Dûzrıkî

METİN ATMACA İLE SELÇUKLULAR'DAN OSMANLI'YA KÜRD TARİHİ

DEYSEM B. İBRAHİM EL-KÜRDİ'NİN 10. asırda kendi adına bastırdığı paralar.

MERWANİ KÜRD DEVLETİ hükümdarı Ebu Mansur Sa'îd b. Merwan'ın h. 390/m. 999-1000 yılında bastırdığı dirhem.
Kaynak: www.numisbids.com, ET:5/11/2019.

KAKAWAHİY KÜRD DEVLETİ Hükümdarı Ala Dewle Düşmanzar'ın (398-433/1007-1041) İsfahan'da h.408/m.1017-8 yılında bastırdığı dirhem.

ŞEDDÂDÎ KÜRD DEVLETİ hükümdarı Ebü'l-Fadl Şavûr'un (1048-1067) h.456/m.1064 yılında bastırdığı para.

HASANWAHİY DEVLETİ hükümdarı Ebü Necm Bedir/ Nâsiü'd-Din ve'd-Devle'nin (369-405/979-1014) bastırdığı altın dinar.

HEZBANİ KÜRD DEVLETİ Hükümdarı Ebu'l-Hayca b. Rabîb al-Dewle'nin (h.425) bastırdığı dirhem.

CİZRE EZİZAN/BOTAN BEYİ Mîr Avdal'ın 1420 yılı civarında Cizre'de bastırdığı gümüş para Yusuf Baluken'den alınmıştır.

ve Malazgird sancaklarındaki daha alt düzeydeki Kürd mirlerinin/beylerinin de askerleri bulunmaktadır (1938, ss:53-4).

Bugün bu tür ve daha bir çok farklı arşiv ve tarihi kaynaklardan Kürt tarihini akademik düzeyde çalışan uluslararası çapta akademisyenler mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tarih Bölümü hocalarından sayın Metin Atmaca'dır. Hocamızla İslamiyet sonrası Kürd tarihini ve Osmanlı-İran-Kürt ilişkileri üzerine konuştuk.

Adlarını andığımız bu devletler ile mirliklerin 'Kürdlük'leri neye göre ölçülmektedir, bunların 'Kürd' ve 'Kürdistan' algıları nasıl olmuştur?

Müslüman coğrafyanın modernleşmesinden-bilhassa Birinci Dünya Savaşı'ndan- önce devletler babadan oğula, bazen de aynı aileden olan kadın üyelerine geçen hanedanlıklar tarafından yönetilirdi. Bu hanedanlıkların dini ve bazen de etnik arka planı (kabile, aşiret ya da dil grubu) muadilleri tarafından o devletin siyasi kimliği olarak kabul edilirdi. Hanedanlıklar idare ettikleri topraklarda çoğunluğu oluşturan toplumlardan farklı bir dini ve etnik gruba mensup olsalar dahi devletlerin kimliğini belirleyen bu ailelerdi. Mesela Hindistan'da hüküm sürmüş olan Babür hanedanlığı (1526-1857) Müslüman ve Türk-Moğol olmasına rağmen Hint alt-kıtasındaki toplumlar çoğunlukla Hinduizm, Sihizm, Budizm ve diğer dinlere mensup kişilerden müteşekkildi. Ama Hindistan'da Gurkani (Türkçede Babürler İmparatorluğu) diye olarak adlandırılan

bu devlet diğer devletlerin nazırında Müslüman ve Sünni olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde Kürt bir hanedanlık tarafından bugünkü Ermenistan civarını iki asırdan fazla idare etmiş olan Şeddadiler (951-1174) Müslüman bir devlet olarak addedilmesine rağmen nüfusun çoğunluğu Ermeni ve diğer Hristiyan milletlerden müteşekkildi. Dikkat ederseniz devletlerin isimleri de idare ettikleri etnik grupların ve buldukları toprakların değil hanedanlıkların isimlerini taşımıştır.

Bu açıdan baktığımızda Abbasiler, Selçuklular, İlhanlılar, Babürlüler, Osmanlılar ve Safeviler nasıl Müslüman hanedanlıklar tarafından idare edilmişlerse, Kürt devletleri ve mirlikleri de benzer şekilde belli bir meşruiyet çerçevesinde ortaya çıkmış hanedanlıklar tarafından yönetilmişlerdir. Kürt hanedanlıkların çoğunun idare ettikleri toprakların dışından geldiğini ve bazı durumlarda bir aşiret mensup olmadığı da görülmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse, 14. yüzyılda Hakkari mirlerinin soyu tükenince, buradaki ayanlar Hz. Muhammed'in Şam'daki amcazadesi olan Abbasilerden bir aileyi hanedan olarak seçip mirliği idare etmesini istemişlerdir. Bu aile kendi Arap kültürünü empoze etmekten ziyade Kürtlüğü benimsemiştir. Oysa genel olarak bu dönemde devletlerin temel kimliğini hanedanlıkların kültür, örf ve adetleri şekillendiriyordu. Tabi ki bu devletleri diğerlerinden ayıran dil, etnik grup, kabile, din ve mezhep gibi başka özellikleri de vardı. Bu özellikler iki Fars devletinin arasındaki ayrışmayı belirlediği gibi sayıları ondan fazla olan Kürt mirlikleri

arasındaki farklılığı ve çeşitliliği de vurgulamak için bazen idareciler, bazen de alimler ve şairler tarafından kullanılırdı.

Zira bir çok hanedanlık rekabet halinde olduğu komşu hanedanlıklardan farklı olduğunu gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Bu şekilde her hanedanlık varlığını garantiye almak ve iktidarını meşrulaştırma mücadelesi vermiştir. İktidar sahipleri bu farklılığı bazen bir eser aracılığıyla (Şerefname, Babürname, Şahname, Selimname, Zafername v.b.) göstermeye çalışmışlardır. Bu eserler çoğunlukla iktidarı elinde bulunduran hanedanlıkların meşruiyetini ispat etmek için de ayrıca bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Ayrıca hanedanlıklar köken olarak tarihi bir kişiliğe (İskender, Peygamber Muhammed, Sahabe Halid bin Velid, Ümeyye ailesi ve Mekke'nin idarecisi Ebu Süfyan, İslam peygamberinin amcası Abbas bin Abdülmuttalip, Cengizhan, Timurlenk, v.s.) dayandığını belirtme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu baği bazen de evlilikler yoluyla kurmaya çalışmışlardır. Bütün bu özellikler Fars, Arap, Türk hanedanlıkları kadar Kürt hanedanlıkları için de geçerliydi.

Kürdistan algısına gelince, Kürt hanedanlıkları yönettikleri toprakları hiçbir zaman "Kürdistan" diye adlandırmamışlardır. İdare ettikleri bölgeleri kendi hanedanlıklarının ismiyle dahi adlandırdıkları çok vaki değildir. Kürdistan ismini, bulunduğu üzere 12. yüzyılda İran merkezli Selçuklu Devleti, yönetimindeki toprakları idari amaçla taksim ettiğinde Hemedan, Kirmanşah ve Dinever çevresindeki bölgeye vermiştir. Daha sonra gelen devletler

de (Eyyübiler, Harzemşahlar, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar ve Kaçarlar) bu ismi kullanmaya devam etmişlerdir. Kürdistan ismi erken dönem Türkiye'sinde dahi kullanılmıştır. Bugün İran ve Irak'ta bu isim idari bir bölge için kullanılmaya devam etmektedir.

Kürdçe'nin (tarihi kaynaklarda ayrıca Zeban-i Kord(i) Lisan-ı Kürdî, Lisan-ı Ekrad-ı Kürdî diye geçer) hem hükümdarlar hem de halk tarafından kullanıldığını biliyoruz. Zeynal Abîdîn Zinar, Selahaddînê Kurdî'nin medreselerde Kürdçe eğitimin verilmesine dair bir emrinin olduğu bilgisini paylaşmaktadır. Diğer taraftan yukarıda saydığımız devletlerin sınırları içinde yaşayan Ermeni, Süryani ve Türk gibi grupların Kürdçe konuştuğu, kimi zaman da kendi edebî eserlerinde Kürdçeye yer verdikleri bilinmektedir. Örneğin Kâşânî'nin (ö.1336) "Tarih-i Olcaytu'sunda Kürdistan'da birkaç yıl kalıp 'Kürd dilini ve lehçesini öğrenen' bir Moğol'dan söz edilmektedir. Hocam aktardığımız bilgilerden hareketle şu soruyu sormak isterim. Kürd siyasal erkleri neden bin yıllık bu tarihsel süreçte 'Kürdçe'yi devlet veya resmî yazışma dili olarak kullanmadılar?

Tarihçilerin modernleşmeden önce var olmuş bir devlete atfettikleri "resmi dil" maalesef yanlış anlaşılmaktadır. Devletlerin yazışma ve eğitim dilini bir ya da bir kaç taneyle sınırlaması süreci ulus-devletin kuruluşuyla başlamış bir durumdur. Öbür taraftan, Avrupa devletleri bu sürece Katolik kilisesinin hem siyasi gücüne karşı durmak

hem de kilisenin bilgi tekeli kırma amacıyla daha erken girmiş ve kendi dillerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Zira Avrupa devletleri Ortaçağ döneminde uzun bir süre Latinceyi hem devlet hem de din ve bilimin dili olarak kullanmışlardır. Daha sonraki dönemlerde diplomatik yazışmalarda ve uluslararası ilişkilerde bazen Latinceyi fakat çoğunlukla Fransızca ve İngilizceyi ortak dil olarak kullanmayı tercih etmişlerdir. Şunu da eklemekte fayda var, bugün İngiltere gibi bazı modern devletler resmi bir dile sahip değildir. Öbür taraftan Hindistan, Kenya ve Nijerya gibi elliden fazla ülke İngiltere'yle sömürgesi olması dışında başka bir ilgisi olmamasına rağmen İngilizceyi resmi dil olarak kabul etmiş, ve bugüne kadar devlet işleri, eğitim ve edebiyatlarında kullanmışlardır.

Yeri gelmişken şu hususu da eklemekte fayda var. Türk, Arap ve İran tarih yazımının temel sorunsalı "devlet" merkezli olmuştur. Bu bakışa göre devlet kuramamış ya da kuramadığı farz edilen Kürt, Ermeni, Asuri ve benzeri milletlerin tarihi de çalışmaya değer görülmemektedir. Günümüzde bu bakış açısına sahip tarihçilerin ki büyük çoğunluğu oluşturmaktadırlar- "Niçin Kürtlerin bir devleti ya da resmi dili yok?" benzeri anakronizm sorunu olan sorularla Kürtleri çalışan bir çok tarihçiyi de etkisi altına aldığı ve tarih anlatımlarına yön verdiği görülmektedir. Bahis konusu Türk, Arap ve İranlı tarihçiler bu tarz bir dar bakış açısına bilinçli ya da bilinçsizce iman etmiş durumdadırlar. Çünkü tarihe bakış açıları ancak bu ve benzeri analitik olmayan bir kaç sorudan ibaret olan bu tarihçilere

göre tarih sadece bu sorulara cevap vermesi gereken bir disiplindir. Kürt tarihi çalışanların da bu problemli bakış açısını tekrar etmek yerine, bu soruların etkisinde çok kalmadan Kürdistan coğrafyasının ve burada yaşayan toplumların (başta Kürtlerin) Ortadoğu ve Dünya tarihindeki yerine odaklanması çalışmalarını daha anlamlı değerli hale getirecektir diye düşünüyorum.

Resmi dil hususuna geri gelirse, Müslüman dünya Batı'nın geçirdiği süreçten geçmediği için dil çok fazla bir sorun teşkil etmemiştir. Devletler yönetimde hangi dil uygunsu onu kullanmışlardır. Mesela Gazneliler, Selçuklular ve Babürlüler hanedanlık içinde Türkçe konuşmakla birlikte devlet idaresinde Farsçayı tercih etmişlerdir. Aynı şekilde Kürt devletleri ve mirlikleri de genel itibarıyla 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devletler arası yazışmalarda Farsçayı tercih etmiş, Osmanlı'nın gelişinden sonra da bir kısmı Türkçeyi de kullanmıştır. Farsça İslam'ın bu bölgede yayılışından önce de kullanılan bir dil olduğu için ve Çin'in batısına kadarki bölgelerdeki devletler arasında bir nevi *lingua Franca* (geçer dil) olarak kabul görmüştür. Farsça ayrıca Balkanlar'dan Hindistan'a kadar bir çok şair ve sufi tarafından edebi ve tasavvufi eserler vermek için tercih edilmiştir. Kürt ulema ve üdeba, Kürtçenin yanı sıra Farsça, Arapça ve bilhassa 19. ve 20. yüzyılda Türkçeyi de eserlerini üretmek için kullanmışlardır. Kürt alimleri dini ve pozitif ilimlerdeki eserlerini daha ziyade Arapça bir nebze de Farsça olarak yazmışlardır. Mesela 13. ve 14. yüzyılda sadece Hakkari'den çıkmış ve İslam dünyasında yazdık-

**ZEKERİYYA
QAZWİNİ'NİN
(1203-1283)**

"Acaibü'l-
Mahlukat"
isimli eserinin
973/1565-6
tarihli yazma
bir nüshasında
yer alan Dünya
Haritası'nda
'Kurdistan?'

ları eserlerle yer almış 40 civarında ulema (bir çalışmaya göre bunların 6 tanesi kadın alimlerdi) olduğunu biliyoruz. Bunların hemen hepsi Arapça yazdığı için Kürdistan sınırlarının ötesinde tanınmış, hatta ders vermeleri için Halep, Şam, Medine, Mekke, Bağdat ve Kahire gibi ilim merkezi olan şehirlere ders vermeleri için davet edilmişlerdir. Bu acıdan bakıldığında ulemanın Kürtçe dışındaki dillerde eserlerini yazması çok makul bir durum. Zira Farsça ve Arapça, Endonezya'dan Fas'a, Çin'den Balkanlara kadar uzanan Müslüman dünyadaki bir çok alim tarafından bilindiği için bir eserin çok daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşma imkanı sağlıyordu. Bu sayede mesela Berzenci şeyhlerinin Endonezya'da bir çok seveni, Mevlana Halidi'nin de Ortadoğu ve Afrika'nın birçok yerinde müridi mevcuttu.

Kürt alimleri dildaşlarına bilhas- sa edebi alanda verdikleri eserlerle ana dillerinde hitap etmeyi tercih etmişlerdir. Tabi Kürt uleması dini ilimlerin ötesinde dil hususunda da çok maharetliydi. Zira edebi eserlerin ötesinde Farsça, Arapça, İbrani- ce, Hindice ve Türkçeden tercüme- ler yaptıkları, söz yerindeyse, farklı bölgelerdeki Müslüman aydınlar arasındaki bilgi alışverişinde bir nevi transmisyon görevi gördükleri ve tercümenin yanı sıra açıklayıcı eserlerle (tefsir, haşiye) bu bilginin anlaşılmasında önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. Mirliklerin kendi aralarındaki yazışmalarda kullandıkları dile dair henüz bir çalışmayla karşılaşmadım, fakat birbirine cevap vermek için bazen Kürtçe şiir kullandıkları vakidir. Şe- refname (1597) bilindiği gibi Fars- ça yazılmıştır. Bugün Hakkari'deki Abbasi ailesinde mevcut olan ve 16.

yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başının bölge tarihi üzerine olan bir eserin de Farsça yazıldığı görülmektedir. Bu eserlerin Farsça yazılmasının temel nedeni Kürt mirlerinin, sultan- ların ve şahların da kendilerinden haberdar olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu tür eserler 11. yüzyılın başından itibaren İran coğrafyasında ortaya çıkmış olan Şehname türünün hem bir nevi devamı hem de ona bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, bu tür eserlerle Kürt mirleri kendi soylu geçmişlerinin Fars ve Arapla- rıkinden aşağı olmadığını onlara göstermek istemişlerdir.

Bütün olumlu ve olumsuz tanım- lamalarla Osmanlı'nın resmi ya- zışmalarında ve diğer kaynaklar- da 'Kürd' tahayyülü ve sunumu nasıldır?

Osmanlı ve İran kaynaklarında- ki Kürt imgesi yerine ve dönemi-

İDRİSÊ BÊLÎSÊ (1457-1520), Hêzan Mîrî Kürd Bey, Bêdlîs Mîrî Şerefexan ve Şehrêzor Mîrî Mahmud Bey Ahlat Sahrası'nda Safevilere karşı savaşıırken.

Kaynak: Hoca Saadeddîn'in (ö.1599) 1584 yılında III. Murad'a sunduğu "Tâcü't-Tevârih" isimli esrinin 1640-60 yılları arasında hazırlanan yazma nüshasında. Gallica, Suppl. Turc. 524.,ss:119.

'ŞEREF-NÂME'NİN MÜELLİFİ Bitlis Mirliği'nin hakimi Şeref Hân'ın III. Sultan Murad'a (1574-1595) hediyeye sunuşu.

Kaynak: Seyyid Lokman; "Şehinsahnâme", C:1, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, FY.1404, 54a, 17 x 28.6 cm, 1581. 1578 yılında Bitlis Miri olan Şerefexan'ın, III. Murad'la İstanbul'da olan görüşmesi 1582 yılında gerçekleşmiştir.

ne göre değişiklik arz etmiştir. İki devlet arasındaki siyasi krizlerde, bilhassa savaş dönemlerinde bu iki devletin Kürt mirlerinin askeri gücüne ihtiyaç duyduklarında kendilerinden sitayiş ve övgüyle bahsettikleri, isyan dönemlerinde ise ağır ifadelerle hareket ettikleri görülmektedir. Kürt mirlerinin ve aşiretlerinin taleplerine cevap veremediklerinde tedip ve tenkil siyasetine başvurmuş, bu siyasetlerini de meşrulaştırmak için belli tabir ve terimlerle suçlamalarda

bulunmuşlardır. Osmanlı ve İran arasındaki en büyük savaşlar 16. yüzyılda yaşandığı için bilhassa Osmanlı'nın Kürt mirlerine daha fazla tavizler verdiği ve kaynaklarında övgüyle bahsettiği görülmektedir. Vakayinameler (resmi tarih) ve belgelerin dışında kalan eserlerde, bilhassa seyahatnamelerde Kürtlerle ilgili daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı dönemi Kürtleri hakkındaki en detaylı bilgi Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde bulunmaktadır. Evliya İran tarafı da

dahil Kürdistan'ın birçok yerini gezmiş, dil, kültür ve dini farklılıklarını kaydetmiş aynı zamanda mirler ile Osmanlı'nın bölgeye atadığı idareciler (vali, yeniçeri, kadı) arasındaki siyasi çekişmeleri de kaydetmiştir. Eyliya Çelebi *Seyahatname*'nin bazı yerlerinde Kürtçeyi Türkçe ile karşılaştırmış hatta şiir ve şarkı sözlerini de kaydetmiştir.

Peki 'Kürdistan' kavramının Osmanlı algısındaki coğrafi ve siyasi izdüşümlerini, hangi vilayetleri kapsadığı ve sınırlarının

Osmanlı Van
Beylerbeyi
Kürd Hüsrev
Paşa'nın Rojkan
Aşiretinin
Bidlis Miri Şeref
Han'a Hil'at
Giydirmesi,
Nusretname,
TSMK. H. 1365,
140b

nerelere kadar uzandığına dair ne söy- lersiniz?

Kürdistan, Osmanlı ve İran arasında bölündüğünde Erdelan ve Mükri mirlikleri hariç Kürt mirliklerinin çoğu Osmanlı idaresine geçmiştir. Osmanlı yönetimi bu ismi uzun süre coğrafi bir terim olarak kullanılmış olup sadece 1847-1867 yılları arasında—sınırları değişmekle birlikte—Muş, Van, Diyarbakır, Hakkari, Cizre, Botan ve Mardin, “Kürdistan eyaleti” ismi altında bir araya getirilmiştir. Osmanlı kaynaklarına baktığımızda Kürdistan olarak bahsedilen bölgenin genel olarak aynı kalmakla birlikte zaman içinde sınır ve merkez değiştiği görülmektedir. Kürdistan'ın merkezi 16. yüzyılda Diyarbakır, daha sonra Bitlis olarak görülürken, 17. yüzyılda Cizre, 19. yüzyılda ise Süleymaniye olarak görülmektedir. Bu merkez kayması Osmanlı idaresindeki değişimin yanı sıra yereldeki Kürt mirlerinin gücüne göre de şekil almıştır.

Cizre Hâkimi
Mîr Şeref
Muhammed.
Minyatür
1011/1602
yılına aittir.
Kaynak: Çerkes
Ağa Yusuf Paşa,
'Sefername
(Biblioteque
Nationale de
France/Fransız
Milli Kütüphanesi,
BnF turc.127).

Bu değişimi biraz açarsak, Osmanlıdaki padişah değişikliklerini bir nevi bugünkü hükümet değişiklikleri gibi düşünebiliriz. Başa geçen yeni sultan bir öncekinden devraldığı sistemde yenilikler yapma yoluna gidebiliyordu. Mesela Kürt mirlikleri Osmanlı idaresine katıldığında Yavuz Selim bunların sadece bir kısmına ocaklık olarak özerk bir statü vermiş, bölgeyi merkezi sistemin altında daha sıkı tutmayı tercih etmiştir. Daha sonra başa geçen Kanuni Sultan Süleyman ise bir kanunnameyle Kürt mirliklerine babadan oğula miras bırakma, eski toprak haklarını koruma, asker ve vergi muafiyetleri gibi bir çok haklar tanımıştır. Dolayısıyla bu dönemde belli bir özerkliğe sahip hükümet ve ocaklık statüsündeki mirliklerin sayısı da artmıştır. Bu da genel anlamda Kürdistan olarak atıfta bulunulan coğrafyanın sınırlarının Sultan Süleyman döneminde daha geniş olarak algılandığı anlamına gelmektedir.

Evliya Çelebi de *Seyahatname*'sinde kuzey-güney boylamında Erzurum'dan Bas-

ra'ya, Doğu-Batı enleminde de Urmiye'den Cizre'ye kadar ki bölgeyi Kürdistan olarak adlandırmıştır. Başka yerlerde de Diyarbakır, Van, Bitlis, Mardin, Hakkari, Soran, Cizre, İmadiyye, Mosul, Şehrizar, Harir ve Erdelan'dan Kürdistan olarak bahseder.

**AHMEDÊ
XANÎ'NİN
(1650-1707)**

Bazîd'te inşa ettirdiği Camîe Şerîf'e koyduğu 1102/1690-1 tarihli Kürtçe manzum (kayıp) kitabe.
Kaynak: Müfid Yüksel, *Rûdaw*, 2018.

**SORANÎ
LEHÇESİNDE**
yazan şairlerin ve ediplerin hamisi Abdurrahman Paşa Baban (ö.1813)

Yine bu dönemde meşhur coğrafyacı Katip Çelebi *Cihannüma* adlı eserinde Kürdistan'ın batı sınırlarını Maraş ve Malatya'ya kadar uzatır. Merkezinin de Cizre olduğunu belirtir. Fakat çizdiği haritalarda her nasılsa bu detayları boş bırakır, hatta şehirlerin isimlerini yerleştirme zahmetine bile girmez. Bölgeyi bir nevi *terra incognita* (diyâr-ı meçhul ya da bilinmeyen topraklar) olarak tahayyül eder. Belli ki Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde dikkatini daha çok Balkanlara verdiği için Kürdistan'ı bir nebze unutmaya bırakmıştır. Belli ki Katip Çelebi'nin kendisi bölgeye çok hakim değildi, çünkü sunduğu bilgiler bir nebze kendisinden önce yazılmış eserlerden, bilhassa Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname*'si ve Ayn Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı eserinden devşirmeydi.

Kürdistan'ın nerede olduğu, sınırlarının nereye kadar uzandığı, hangi şehirleri kapsadığı ve merkezinin neresi olduğuna dair bilgiler Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar bir çok yazar eserlerinde yer vermiştir. Burada hepsinin ismini detaylı bir şekilde zikretmek zor. Bu konuda Şerefhan Bitlisi'nin dışında bir kaç tane önemli isim belirtmek gerekirse Naima, Şanizade, Ahmet Cevdet ve Şemsettin Samî'dir. Bunun yanında bir de Batılı seyyah ve ansiklopedistlerin de Kürdistan ve Kürtler hakkında değerli bilgiler kaydettiklerine şahit oluyoruz. Pietro della Valle, Maurizio Garzoni, Jean-Baptiste Rousseau, Giuseppe Campanile, Gaspard Drouville, Adrien Dupré, C. J. Rich, William Heude ve daha bir çok isim-bilhassa 19. ve 20. yüzyılda Kürdistan coğrafyasında yaşamış, dillerini öğrenmiş ve burası hakkında eserler üretmişlerdir.

Ahmedê Xanî'nin (ö. 1707) 'Mem û Zîn (y.1693)'inde Kürdlerin düşmanı olarak sunulan iki büyük güçten biri 'Rum/Osmanlı/Türk'dur. Mela Mehmûdê Bazîdî'nin (1799-1867) Rusya'da 'Kurd 8'

adıyla muhafaza edilen “Risâle-yi Tuhfetü'l-Xillân fi Zimâni Kurdan” isimli eserinin içinde yer alan ‘Kürdçe-Türkçe (75b-125b)’ sözlüğünde Rom, Romî ‘Osmanlı dîmedür’ şeklinde tanımlanmıştır. Yine biliyoruz ki Müküs miri Han Mahmud’un Xoşav Kalesi’ni Osmanlı’dan alan kardeşi Han Abdal’ın, Bedirxan Bey’in ağabeyi Salih Bey’e 1840’larda gönderdiği mektupta, Osmanlı kast edilerek ‘Rom’ ifadesi kullanılmıştır. Günümüzde hala varlığını sürdüren bir deyim var: ‘Bextê Romê tine!’. Hocam Kürdler niçin Osmanlıya ‘Rom/Rûm’ diye hitap etmişlerdir. Bu kavram Türkler için de kullanılmış mı yoksa sadece Osmanlı Devleti’ni mi içermektedir?

Rum ve *Acem* tabirleri İslam’ın en erken dönemlerden itibaren tedavüle girmiş ve 19. yüzyıla kadar da kullanılagelmiştir. Osmanlı’da her ne kadar *Rum*’un kullanımını siyasi sebeplerle—bilhassa 1821’deki Yunan isyanından sonra—19. yüzyılda gözden düşmüşse de Kürtler ve İranlılar kullanmaya devam etmiştir. Eğer *Rum* ve *Acem*’i, bir başka ifadeyle Osmanlı ve İran’ı zıt kutuplar olarak düşünürsek bu ikisinin ortasındaki “nötr” alan Kürdistan’dı. Her ikisi de Kürdistan’ın varlığını *paix durable*’ın (kalıcı barış) bir nevi emniyet supabı olarak görmüş ve karşılıklı mücadelelerine Kürt mirlerini bazen hediyeler ve vaatlerle bazen de tehditle kendi tarafına çekerek devam etmişlerdir. Kürt mirleri ve entelektüelleri bu iki devlet arasındaki konumları ve bunların siyasi oyunlarına yazılarında ve eserlerinde fazlasıyla yer vermişlerdir. Bunun en güzel örne-

ğini Ehmedê Xanê’nin şu dizelerinde görüyoruz:

Ev Rûm û Ecem bi wan hesar in
Kurmanc hemî li çar kenar in

Herdu terefan qebîlê Kurmanc
Bo tîrê qeza kirine amanc

Tabi burada *Rum* bir millet ya da etnik grubun ötesinde çoğu zaman Osmanlı devleti için kullanılmıştır. Benzer bir durum *Acem* tabiri için de geçerliken Kürt entelijansiyası İran hanedanlıklarına atıfta bulunmanın ötesinde Farsça yazan şairlere hitaben de bu tabiri kullanmıştır. 19. yüzyıldan sonraki dönemde *Rum* tabiri Kürt literatüründe ve sözlü kültüründe daha ziyade Osmanlı’nın valileri, kaymakamları ve askerlerine atfen kullanılmıştır. Şu hususu da eklemekte fayda var, Osmanlı sultanları da bazen kendileri için *Rum* tabirini kullanmış hatta *Diyar-ı Rum*’un sultanı olmakla övünmüşlerdir. Bizans devleti için kullanıldığı gibi *Rum* ile daha ziyade coğrafi bir mekan da kastedilmiştir. İslam literatüründe Anadolu’ya atfen, bilhassa Selçukluların buraya hükmettiği dönemde—ki bazı klasik metinlerde bu devlet Rum Sultanlığı olarak da geçer—*Rum* tabiri kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun erken döneminde bu tanım Balkanları da içine almışken, son dönemde sadece Balkanların doğu bölgeleri için *Rumeli* (Rum diyarı) kullanılagelmiştir.

Kürd mirlerinin kendi aralarında siyasal, kültürel, edebî, askerî ilişkileri nasıl gerçekleşiyordu? Mesela Erdelan mirliğinin Goranice ile Botan mirliğinin Kurmancî lehçe farklılıklarına rağmen ara-

larındaki iletişim nasıl sağlanıyordu? Bir de Kürd mir(lik)leri, Doğu ve Batı’daki siyasi olaylardan nasıl haberdar oluyorlardı?

Kürt mirlikleri bir çok açıdan farklılık arz ettikleri gibi bu çeşitlilik kullandıkları Kürtçenin lehçesine de yansımıştır. Fakat aralarındaki dil uçurumu bugünkü İran, Irak ve Türkiye’deki Kürtlerin konuştuğu lehçeler arasındaki kadar açık değildi. Mesela Sorani lehçesi Kurmancîden çok farklılaşmamıştır. Zira Soranice 19. yüzyıla kadar bir edebiyat ve idare dili olarak ortaya çıkmamıştır. Baban mirleri 1780’lerde Süleymaniye şehrini kurduktan ve Soranice yazan Nali, Salim, Mevlana Halid, ve Heci Qadirê Koyê gibi şairlere patronajlık yaptıktan sonra bu lehçe gelişmeye hatta bir süre sonra Kurmancîden daha zengin bir hale gelmeye başlamıştır. Kürtçe lehçelerinin gelişimi ve farklılaşma tarihi dil bilimcilerin cevaplayacağı bir mevzu, bu hususta ne söylesem spekülatif kalır. Fakat şu hususa da dikkat çekmek isterim, modern ulus-devletlerin kurulmasından önce Kürtler Kürdistan’ın farklı bölgelerindeki Kürtlerle çoğunlukla kendi dillerinde iletişim kurmuşlardır. Hatta medreselerde bile Farsça ve Arapça eserler Kürtçe olarak mütalaa edilmiştir. Sadece zaruri durumlarda, yani devletler ve mirlikler arası yazışmalarda Farsça ve Türkçeye ve ilmi münazaralarda ve mahkemelerde Arapçaya başvurulmuştur.

Kürt mirleri ve ayanları Kürdistan’dan sürülmeden önceki yüzyıllarda İtalyan, İngiliz, Fransız ve Rus diplomat, misyoner, asker, tüccar ve seyyahlarla belli bir iletişim içerisindediler. Kürdistan’a yolu düş-

müş olan Batılıların seyahatnameleri ve hatıratlarına baktığımızda Kürt mirlerinin Avrupa ve Asya'daki gelişmeleri merak ettiklerini ve yabancı misafirleriyle farklı konularda tartıştığını görüyoruz. Bu dönemde Osmanlı coğrafyası henüz Avrupa sömürgeciliğiyle tanışmamışsa da mirlerin, hatta ulemanın dünyadaki bu değişimden haberdar olduğunu görüyoruz. Mesela Mevlana Halid İngiliz sömürgeciliğini 1809'da Hindistan'a seyahat ettiğinde tecrübe etmiş ve Süleymaniye'ye döndükten Avrupalılara karşı bir tavır geliştirmiştir. 19. yüzyılın ortasından itibaren Kürt entelektüelleri, ayanları ve hanedan mensupları Osmanlı'nın farklı bölgelerine sürgün edildikten sonra yüksek okullarda eğitim görmeye başlamış ve Fransızca eğitimi alarak Avrupa'ya seyahat etmişlerdir. Süleymaniyeli hanzadelerden Said Paşa ve oğlu Şerif Paşa gibileri diplomaside kariyerine devam ederken Mithat, Abdurrahman, Emin Ali, Celadet ve Kamuran Ali gibi Bedirhan ailesinin üyeleri Kürtçe yayıncılıkla meşgul olmuşlardır. Bu dönemde zaten Avrupalılar Osmanlı topraklarında daha görünür hale geldikleri için Kürt ayanlarının ve aydınlarının bu dönemde Batı'da olan bitenle fazlasıyla ilgilendiği görülmektedir.

En genel soruyla bin yıllık süreçte Kürd halkının alt tabakasının sosyal tarihi nasıl olmuştur? Bu konuda başvurabileceğimiz kaynaklar nelerdir?

Sosyal tarih Batı'da 60-70 yıl önce bilhassa *Annales* okulunun öncüsü Fernand Braudel'in (1902-1985) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Akdeniz ve çevresi üzerine ortaya koyduğu eserlerle çalışıl-

maya başlamıştır. Osmanlı tarihi çalışan bir kesim tarihçi üzerinde de etkili olan bu okul sayesinde şehir, köylü, kadın, çocuk, tekstil ve çevre gibi konular üzerine belli sayıda eserler üretilmiştir. Kürt tarihi, uzun süre karşı karşıya kaldığı inkar ve baskı siyasetinden olsa gerek siyasi tarihe odaklı kalmıştır. Benzer durum Kürdistan'da yaşamış Ermeni, Süryani, Asuri, Keldani ve Yahudiler için de geçerlidir. Bugün bir kaç istisnası dışında durum böyledir. Son dönemde Diyarbakır çevresindeki köylüler, kadınlar, aşiretler ve çevre tarihi çalışan bir kaç değerli tarihçi mevcuttur. Buna rağmen bu çalışmalar Kürdistan'da yaşamış etnik ve dini halkları, sosyal tabakaları, sanat ve mimariyi, edebiyat tarihini ve toplumun daha bir çok yönünü anlamak için çok yetersiz kalmaktadır. Gönül ister ki Kürt tarihi çalışmaları yeni metot ve teorilerle ve farklı konulara odaklı bir şekilde çalışılsın. Tarihi Kürdistan aslında Doğu ve Batı'nın, Sünni ve Şii dünyasının ve İslam dünyasının ortasında bulunmasından dolayı farklı kültürlerin birbiriyle karşılaştığı ve bulunduğu bir yer olmuştur. Bu açıdan baktığımızda Kürdistan coğrafyası ilintili tarih (*connected history*) çalışmaları için aslında ideal bir laboratuvar konumundadır.

Kürtleri çalışan tarihçilerin sosyal tarihe yönelmemelerinin önemli bir sebebi de tarihi kaynakların yetersizliğidir. Osmanlı sosyal tarih çalışmalarının en temel kaynağını kadı sicilleri oluşturmaktadır. Kürdistan'ın özerk olan mirliklerine, bilhassa İran sınırına yakın bölgelere merkezden kadı atanmamış, dolayısıyla kadı sicilleri tutulmamıştır. Bu bölgelerdeki Kürtler anlaşmazlıklarını ya Kürt alimlerin ya

da mirlerin aracılığıyla halletmiş, az da olsa Diyarbakır, Musul, Halep ve Bağdat gibi eyaletlerdeki mahkemelere başvurmuşlardır. Tabii bu eyaletlerin sicillerindeki Kürtlerle ilgili bilgiler de henüz detaylı çalışılmış değildir. Sicillerin ötesinde bazı tarihçiler bir adım öteye giderek yerel kaynaklar aracılığıyla üzerinde çalıştıkları yerin tarihini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu kaynaklara sözlü kültürün ürünü olan söylenceler, deyimler, şarkılar, şiirler, ağıtlar ve dengbêjlerin söyleyegeldikleri hikayeler örnek verilebilir. Fakat bunun için de Kürtçenin farklı lehçelerinin iyi düzeyde bilinmesi ve Kürt şair ve alimler tarafından yazılmış klasik metinleri de okunabilmesi ve yorumlanabilmesi gerekir. Bunun yanında Kürdistan'ı ziyaret etmiş Müslüman ve Batılı seyyahların eserleri bize gündelik hayatla ilgili elle tutulur düzeyde detaylar sunmaktadır. Kürt tarihi açısından seyahatnameler daha ziyade siyasi tarih gözüyle okunmuş ve sosyal tarih kısmı göz ardı edilmiştir. Doğulu olsun Batılı olsun her ne kadar seyyahlar Oryantalist bir bakış açısıyla Kürtlere önyargıyla yaklaşmışlarsa da eserleri incelenip satır aralarından pekala güzel detaylar çıkarılabilir. Örnek vermek gerekirse, 19. yüzyılın başındaki yemek kültürü, uzun geçen kış gecelerinde evlerde oynanan oyunlar, mimari yapı, giyim kültürü ve daha bir çok konuda bu seyahatnamelerden yararlanılabilir. Sosyal tarih için sadece mevcut bildik kaynakların ötesinde antropoloji, sosyoloji, arkeoloji, etnik araştırmalar, folklor araştırmaları, tıp bilimleri ve çevre bilimi gibi disiplinlerin ortaya koyduğu verileri de kullanarak yeni çalışmalar ortaya konulabilir. ✓